

Spomen na fra Andriju Dorotića (1761–1837)

ČAROBNE RIJEČI

Mõren mõrom strahovitog snovidenja Andrija skoči iz kreveta u kamenu osamištu. Bunovan i kostobolan, obliven znojem staračke slabosti slutio je više no vidio zrak sunca iza zatvorenih grilja. Već su vani bubrili cvrčci ispod vrućih listova loze javljajući se isprekidano. Kvirgave Andrijine ruke oblijepljene smeđim ljuskama starosti drhturile su na koljenima. Pogledao ih je suznim i izbljedjelim očima. »Vratiti se moru kao riba u krljuštima«, jedva ustane s ležaja i uputi se na kamenu terasu. Jutarnju gorčinu u ustima isprao je s dva gutljaja bevande na prolazu kroz kužinu. Onda je sjeo na verandu ispod zelenih grozdova blago obojenih kasnim kolovozom i zagledao se u izmaglicom zaogrnutu, daleku i jedva naslutljivu pučinu i otoke.

Gubio se zadnjih dana u vremenu i zaboravljao predmete po koje bi pošao, kojekuda ih zametao i pronalazio u nevrijeme čudeći se. Isto je bilo s papirima i knjigama. Na njima su sve češće spavale gušterice i zmije koje slobodno ulaze u kuću kao da ga već nema. Plazili su pauci po rubu gustijerne i znatizeljne trave osvanule bi u procijepu među kamenjem na terasi. Okružila ga beskrajna tišina u njegovu Vranjem Ratcu. Brodovi što ih je uvečer slutio iza brda prema Selcima ili Vrhbraču tonuli su u maglama, a jutrom bi ih opet na procijepu napipao staračkim sjećanjem. Sada je oznojen od ružnog sna pokušavao razmišljati što je to i zašto sanjao. Iz dubine mora i vremena izronile su u san Andriji glave Valerije i Priske, bezvrate i krvave javile se iz sunovrata prošlosti. Znao je Andrija još od djetinjstva legendu o Valeriji, ukletoj kćeri cara Dioklecijana i nesretnoj mu ženi Priski. Obje su bile kršćanke u vrijeme kad je to bilo opasno, kao što je traganje za istinom uvijek krilo opasnost. Valerija je znala da će ju smaknuti i zato je lutala carstvom bježeći od progonitelja i drugovala sa Selenom bjelorukom boginjom Mjeseca koju je, unatoč svome kr-

šćanstvu, molila za pomoć u dugim izgnaničkim noćima. Andrija je legendu čuo od svojega djeda dok su sjedili na vjetroizvali crnog bora davnoga izgubljenog dana djetinjstva. Tada je žudno upijao mračnu priču i djed ga je vodio u Škrip gdje su poviše gradske kule u mauzoleju počivale, rekoše, kosti obiju mučenica. Mauzolej se doimao tajanstveno okružen divljom maslinom, žutom brnistrom i korovom.

Kasnije proučavajući povijest shvatio je Andrija njihovo vrijeme: uz majku Prisku, i Valerija se priklonila kršćanstvu. Udala se 293. za Galerija — jednog od četiri cezara. Još za života Dioklecijan je pod utjecajem Galerija počeo teror nad kršćanima i 304. izdao je edikt koji izričito dopušta samo štovanje rimskih božanstava.

U kolopletu mračnih političkih intriga Galerije uzima za suvladara Licinija, prevrtljivoga i vlastohlepnog vladara koji se želi riješiti Galerijeve obitelji i zato daje 314. ili 315. ubiti i Valeriju i Prisku.

Tada je već kratkovidni i brbljavi Galerije bio mrtav.

Legenda je sačuvala Priskino bježanje na istok carstva gdje ju na kamenim gatovima Soluna hvataju i dovoze brodom do Brača. Tu već čami u Škripu njena majka, u nekoj boljoj rezidenciji okružena istim takvim osuđencima—kršćanima i robovima. Tu oni rade u kamenolomima između Splitske i Škripa. O tomu su ostavili u kamen uklesane zapise, ti ukleti sizifi koji vuku kamen za Dioklecijanovu palaču i dalje diljem carstva, jadni prokletnici koji umiru kao muhe i uklesavaju u kamene ploče svoje duše za boga Libera, Merkura, Jovijusa i Mitru.

Noćas je Andrija ponovno proživio naslućenu sliku iz djetinjstva: obje mučenice dovedene su kao ovce na klanje. Traže milost i pouzdanje u Gospodinu. S druge strane mračni ubojice koji vrše svoje, uvjereni u vlastitu istinu. Odsijecaju im glave i tijela bacaju u more. Sada budan Andrija zna da su poslije izvađene iz mora i kao članice carske obitelji sahranjene u mauzoleju koji bijaše zazidan tako da se više nitko ne bi mogao u njega ukopati.

Andrijino unutrašnje oko osluškivalo je pokrete duše, njeno micanje da objasni taj san, važan, neshvaćen a nezaboravan. U susret su mu nakon duga vremena došle obje mučenice, u narodu »uklete«, i uznemirile ga. Njihova sudbina i njihovi krvnici. I svi su oni navješćali svijet ne pitajući se je li on baš takav kakvim ga navješćujemo. »Sve je to ogromna profunda kojoj ne vidiš dna...«

Od polače u blizini kuće gdje Andrija tavori zadnje dane, zaglušna pjesma cvrčaka počinje svoj let. Gore se ljeska nebo poput emajla, nedostupno i meko, a žučkaste zidine kuće upijaju ranu jutarnju svjetlost. Uvijek nakon teška sna Andrija razmišlja o životu, sâm sa

svojom pravdom na jednoj strani protiv goniča razigrana hoda na drugoj. Nekada je uživao u toj neravnopravnoj borbi, želio jakog neprijatelja jer je tada i njegova borba bila značajnija i veća. Sada su predjeli Andrijine duše borilište gdje se odvratna sumnja kao pohotna beštija guša s ostacima ideala vezanih uz zemaljsko. Sumnja je kao i mržnja, drvo velike sjene, i ona njegov narod zove narod strašljivih potiljaka. Ona ne zaboravlja gorke trenutke izdaje i malodušja. Ali Andrija vjeruje da misao plemenita i istinita, pa makar vezana uz zemaljsko, nastavlja živjeti u nekom drugom jer kao i duša ona je besmrtna. Tako je valjda i Priskina s Valerijinom dušom uplovila u njegov san prateći ga već odavno. Jer sada u dubokoj zimi života slike iz djetinjstva sve su jasnije i bliže, valjda zbog blizine smrti. Tamo u davnom Škripu njegova djetinjstva susreo se prvi put s mračnim sudbozorcima koji mogu dozvati smrt kad god zažele. Puni sočne mržnje narede da se odrežu glave tim dvjema nesretnicama, a sam Bog znade da nisu bile kažnjene samo zbog svojega kršćanstva. Uvijek postoji čitav lanac zlosreće koji se zatvori s posljednjom karikom — mačem, strijelom, puščanim zrnom... I u trenu kad je sunce na kraju dana briznulo crveno na mauzoleju Priske i Valerije, njegovo djetinje srce prvi put je pomislilo na sile zla i mraka koje ga okružuju.

Nepojmljiva starost koja je stajala u daljini i čekala ga u liku djeda, sada je bila tu, u njemu. A on još nije spoznao ovozemaljsku istinu. »Ona je samo u Tebi Gospodine, i tko poživi u vječnosti vidjet će ju u Tvome licu.« Ta želja za istinom bila je još ona tanka spona sa životom u Andrije. Sve je drugo nestvarno kao snohvatica: davno umrli roditelji, Perugia, Rim, Mleci, pa Zagreb, Orvieto, njegov proglas svojem narodu 1797. da se ujedini i ustane protiv Austrije, njegova smrtna osuda koju je izbjegao, skrivanje, njegov rodni Vrhbrač i na kraju taj Vranji Ratac, mir dolaca i oklada, nerez a i rašeljke, drače i lobode... Evo i ta priča o Valeriji — tko može danas dokučiti istinu? Što je legenda? Zna Andrija da se laž, ako je često ponavljana, pretvara u nešto vjerojatno. Isto tako davni događaj gubi kroz vrijeme i legendu auru istine. Bijela crta pjene na valu.

»Profunda bez dna, nerez.«

Pustoš izbljedadila bilja u ovom vrućem kolovozu 1837. koji se bliži kraju, miriši oko kuće na osami i dalje gdje je put za Rasohaticu, vražji prostor u kojemu je opasno naći se usred dana, kažu, a kamoli noću. Još nedavno mogao je noćnim stazama u svoj Vrhbrač do samostana što ga otpoče graditi jedan drugi Andrija, Katić. Znao je svaku draču na stazi, svaki dolac i oklad, prohodao ju je i tajno i javno još od

vremena smrtno osude. Uostalom znalo se da je kraj između Bunja i Rasohatice uklet i da će malo koga susresti putem. I sam Andrija izgubio se jednom u divljim maslinama, divuzi i korovu, iako je mjesčina sjala kao dan. Sjeća se da je olako, opazivši svoju zabunu, odmahnuo rukom i pokušao naći pravu stazu. Ali putelji su se račvali i gubili, stalno iste gomile kamenja javljale su se na putu. Andrija se sjetio priča koje spominju da tamo u nedalekoj Rasohatici, skrovitoj uvali, žive doseljenici koje narod zove Porobije. Bježeći pred kugom u Vrhbraču 1783. godine zaustavili su se u toj pustoši. Još se štošta dodalo tim osamljenicima pa su kružile sablasne priče o mračnim darodavcima koji uz vražju pomoć namame čovjeka, a onda ga više nema.

Kažu — bace ga u profundu.

Lutao je te noći Andrija i zlopatio se, sve je odijelo izderao na drače i naposljetku pred jutro počeo moliti. Tako se odjednom našao na sarkofazima u Bunjama i napipavši rukom križ na plitkom reljefu odahnuo. Ispod prstiju u jutarnjem svijetlu prepoznao je Slova A i Ω. »To si Ti Gospodine!« i sigurno je i mirno nastavio put vidljivom i poznatom stazom.

Ali to je bilo davno, prije dvadesetak godina. Jutros, poslije teškog sna, slutnje mu govore da je svoje zemaljske poslove loše i uzalud obavljao. Sjetio se vlastite misli koju je još prije četrdeset sedam godina zapisao u Orvietu: »Ništa odista ne može biti ugodnije, niti za javnu stvar korisnije, do filozofirati i valjano se i pametno baviti znanostima«. No božji su putovi nedokučivi i tko zna kad je u njemu prevagnulo zlo koje je tako primamljivo jer sav otrov skriva u ljušturi ljepljivoj od ljepote — politika. Bacio se u nju misleći na narod kojemu pripada i nadajući se da je to njegov slobodni izbor. A već je odavno prije toga zapisao, da je svaka nužnost — nesavršenost. Nužnost je bila sve što se dogodilo u njegovu životu. To sad vidi. I to što je dobio na dar nemirnu dušu lutalicu, i to što se rodio na ovom škrtom i tvrdom komadiću hrvatske zemlje. Bio je toj misli na tragu još prije četrdeset godina, još tamo na rivi »degli Croati« kad je slagao svoj »Philosophicum« kod Simona Cordella. Gledao je plimu na pljesnivim lagunama Mletaka i mislio te maglovite jesenje večeri, kako je u toj istoj Veneciji istrunuo u tamnici i njegov zemljak Kuridža izdržavši 40 godina u memljivoj kamenoj rupi gdje se voda prelijeva preko ruba prozora za svakog jačeg juga, u tamnici gdje je jedina veza sa svijetom trak svijetla s površine mora, koji titra na zidu kao nemirna arabeska. Tu u toj Veneciji nema kamena siromaštva i bezvodice kao na njegovu

rodnom Braču, tu je crveni skerlet i modri baršun natopljen mirisima orijenta, a na bujnim grudima Mlečanki titraju zrnca zlata i bisera putujući u nečujnim crnim gondolama niz kanale do sjajnih palača.

U toj svojoj knjizi Andrija je zapisao i o smislu života: »Za Boga su ljudi samo sredstva a ne svrha stvaranja. Svrha Božja nije ljudima poznata. Zato je teško odabirati prava sredstva za nepoznatu svrhu. Ljudski je rod odveć sapet osjetilnim stvarima i odveć žudi samo ono osjetilno«. Od svega osjetilnoga jutros ga ne zanima ništa osim topla sunca koje tako godi njegovim kostima. Drhturi mu donja usnica od čudne zimice, a misli mu sve više tonu u davne legende koje se isprepliću s njegovim filozofskim mislima u nevjerojatni koloplet. Volio je uvijek te legende koje su na njegovom Braču lijepe kao morska djevica s ribljim repom i mračne kao pećina Orkomarina. Uzbudivale su od najranijeg doba njegovu maštu i on ih je prepoznavao i u najkršćanskijim pričama. Davno pokrštenje njegova naroda nije ubilo u njemu sjećanja tamna i poganska na legende o Perunu i Volosu, u čijoj biti je priča o dobru i zlu. Tu je Volos zli zmaj koji se može pretvoriti i u zmiju (»o, Bože, svagdje sam ju pronalazio sakrivenu ispod privida dobra«), sakriti u dub, kamen ili špilju. On otima ljudima stoku ili vodu — dva najveća blaga. A onda stiže Perun u ognjenim bojnim kolima, u zlatom sunca okovanom šesteropregu i ubija svojim gromovitim trozubom Volosa. Vraća blago narodu i oslobodi vode koje poteku. To je san otočana, te vode koje liju obilno s neba na krošnje i kuće, vode koje grgolje i šume po kamenim krovovima polača, smokvama i žednim maslinama.

»Na kraju sam života. Sve mi dolazi ususret. I usamljene staze do špilja u kojima živi jednooki div Orkomarin kojeg sam krišom tražio kao dječak vjerujući da ga mogu savladati. Bože, uvijek sam slutio da je bit života otkriti zlo i poraziti ga.« I tu se Andrija naglo sjeti Ivana Povaljskog, čudesnog sveca koji može hodati po površini vode uz čarobne riječi. To mu je bila najdraža legenda u dječaćkom dobu. Majka ju je puno puta prepričala ne znajući za njegove tajne pokuse na obali pustog žala. I smješka se Andrija sjećajući se nekog davnog sebe kako bućne svaki put sa stijene i propadne u more govoreći čarobne riječi. Žalostan i moker vraćao bi se kući misleći da nije dovoljno svet i nevin. Molio je djeda da ga vodi u Povlja gdje je u crkvi dodirivao krsni zdenac za koji se vjerovalo da skriva kosti Ivana Povaljskog. Tu je uranjao ruke i u sebi molio moći.

»Jutros sam opet dječak.« Učini mu se da je cijeli život bio jedna velika krasta koja je spala i ostala neka tanka pokožica ispod koje kola

svježa krv djetinjstva. Sve je tada bilo tajna, život i zemlja koja je izbacivala kosti i nakit kao onda kad su na njivi u Bunjama našli ispod cicindra fibulu i nekoliko zrna mutnog stakla od perla s nečijeg vrata. Drhtao je od uzbuđenja kao da dodiruje taj davni vrat (danas zna da je bio u stroju vremena odavno pretvoren u lišaj na kamenu), duša je probudila gibanje u tijelu, srce igralo. Poslije će sasvim spekulativno utvrditi: »Čovječja duša može pobuditi gibanje u tijelu«.

Zadrijemao je na toplom suncu koje je godilo njegovim hladnjikavim kostima. Tijelo je drijemalo, ali nemirna lutalica duša trgne ga mišlju: »Morat ću dozvati fra Marka iz Vrhbračkog samostana, bliži se kraj...« Mora otići braći u samostan da okupan vječnim otajstvima napusti ovaj svijet. Što ostavlja na ovome svijetu? Tamo u sobama su njegovi rukopisi, pjesme, misli, molitve. I jedan prastari kožni pojas, ispucan i taman. Kožni pojas od tanke i čvrste govede kože, onakav kakav se pripravlja za opute na opancima njegovih zemljaka. Nosio ga je svuda sa sobom, vezivao njime svežnjeve knjiga i ispisanih listova. Zamolio je da mu ga daju kad je napuštao Rim i samostan Ara Coeli gdje je bio učiteljem. Našao ga je na vrhu drevnog Kapitola među stvarima Katarine Kosače: križem, pokrivalom za glavu i prstenom. Odabrao je taj kožni pojas kojim se prije 330 godina opasivala ova trećoretkinja, za koju se pričalo da se više nikada otkako je napustila domovinu, nije nasmijala. Pojas je od vezivanja bio istanjen i oglodan na dva mjesta. Odavao je mršavo i slabo tijelo.

Baš kao sada Andrijino.

»Njega ću uzeti, ništa mi drugo ne treba«. I ustane Andrija da odabere koje će spise ponijeti kad začuje kaskanje magarca stazicom. Iza njega čovjek. Dakle, šalju mu glasnika. Neka, samo da odabere knjige. U kamari je bila zelena hladovina, rebrasto prerezana suncem iza grilja. On uzme u ruke svoj *Philosophicum specimen de homine* i otvori nasumce: »Savršenoga stvorenja nema, jer bi ono bilo nerazorivo i moglo bi samo sebe očuvati, tj. imalo bi beskonačnu silu. Iz svega slijedi da svijet nije vječan«. A onda još okrene stranice: »Ja bivstvujem — dakle bivstvuje i Bog. Prvo se ne mora dokazivati, drugo mora. Bivstvujem slučajno kao u lancu koji gleda unatrag do uzroka koji nema uzroka«.

»Fra Andrija, jeste li za poč?! Evo me poslali po vas.«

I Andrija zamota svoj *Philosophicum* u kožnu oputu pa se spusti niz skale i strminu do masline pod kojom je stajao krotki tovar. Okrene se i zadnji put obuhvati pogledom svoj Vranji Ratac, prosjek prema

istoku s tajanstvenom Rasohaticom i spržen krajolik. Onda sjedne na tovara i ovaj ga ponese ususret Nepoznatoj.

DODATAK

Fra Andrija Dorotić rođen je 1761. u Vrhbraču (danas Sumartin). Bio je svećenik, filozof i pjesnik. Kao hrvatski rodoljub želio je spajanje Dalmacije s Bansom Hrvatskom pa je dva puta izdavao proglas na svoje zemljake — 1797. protiv Austrije i 1809. protiv Francuza. Posljednje dane proveo u osamištu Vranjega Ratca nedaleko Sumartina. Pokopan pokraj crkve u Sumartinu 1837. četvrtoga rujna.

Nevenka Nekić